

GENEZA PROTECȚIEI JURIDICE ALE BUNURILOR CULTURALE ÎN TIMP DE CONFLICT ARMAT: EVOLUȚIE ȘI PERSPECTIVE (PARTEA I)

Ilona BOTNARU, doctorandă, USEM

Recenzent: **Alexandr CAUIA**, doctor în drept, conferențiar universitar

THE GENESIS OF THE LEGAL PROTECTION OF CULTURAL GOODS DURING ARMED CONFLICT: EVOLUTION AND PERSPECTIVES (PART I)

Cultural goods have unfortunately always been a target for belligerent parties during armed conflicts throughout history, despite the fact that they knew very well that ensuring their protection had an imperative character, whether we refer to customary commitments, either conventional. However, the reality of armed conflicts remains a harsh one although evolving legal and philosophical thinking has strongly influenced the concept of the 'laws and customs' of war from the perspective of 'humanizing' armed conflicts. The efforts made by international actors in connecting the national and international normative framework in the matter of the protection of cultural goods to the rigors of armed conflicts have materialized in an appreciable number of agreements, documents of a different kind adopted at the international level, among which the Convention at the Hague of 1954, Additional Protocol I of 1954 and Additional Protocol II of 1999.

Keywords: *cultural goods, protection, armed conflict, the Hague Convention, international humanitarian law.*

Bunurile culturale cu regret, tot timpul au constituit un obiectiv țintă pentru părțile beligerante în timpul conflictelor armate pe parcursul istoriei, în pofida faptului că acestea cunoșteau foarte bine că asigurarea protecției acestora a avut un caracter imperativ, fie că ne referim la angajamente de ordin cutumiar, fie convențional. Totuși, realitatea conflictelor armate rămâne a fi una dură, deși evoluând, gândirea juridică și filozofică a influențat puternic conceptul „legilor și cutumelor“ de război din perspectiva „umanizării“ conflictelor armate. Între timp, în pofida caracterului tot mai inuman al conflictelor armate contemporane, comunitatea internațională tot mai mult atenționează asupra importanței asigurării protecției bunurilor culturale în timp de conflict armat, în special în contextul efectelor devastatoare ale operațiunilor militare în raport cu obiectivele respective. Eforturile depuse de actorii internaționali în racordarea cadrului normativ național și internațional în materie de protecție a bunurilor culturale la rigorile conflictelor armate s-au materializat într-un număr apreciabil de acorduri, documente de alt gen adoptate la nivel internațional, printre care se evidențiază Convenția de la Haga din 1954, Protocolul adițional I din 1954 și Protocolul adițional II din 1999.

Cuvinte-cheie: *bunuri culturale, protecție, conflict armat, Convenția de la Haga, drept internațional umanitar.*

Introducere

Conceptul protecției bunurilor culturale în timp de conflict armat a evoluat în mare parte ca regulă general umană cu caracter de cutumă, chiar dacă nu era încorporat în norme juridice un timp îndelungat. În pofida faptului că pe parcursul întregii Istории s-a încercat să se promoveze spiritul de „cavaler“ în războaiele declanșate, cu regret, trebuie să recunoaștem, că acest spirit era foarte des ignorat de părțile beligerante. Furia, deseori bine controlată de autorități, era îndreptată inclusiv asupra bunurilor culturale ce constituie un patrimoniu, o memorie, o valoare spirituală pentru un popor, pentru o națiune, iar uneori chiar face parte din patrimoniul universal. Anume în astfel de condiții a apărut necesitatea codificării acelor „legi și cutume „de război care trebuiau să protejeze bunurile culturale în timp de conflict armat, proces în care un rol deosebit îi revine Comitetului Internațional al Crucii Roșii.

Procesul de consolidare al caracterului cutumiar al cadrului normativ ce reglementează protecția bunurilor culturale în timp de conflict armat

Constituția UNESCO declară că războaiele i-au naștere în spiritul oamenilor și este în spiritul oamenilor care trebuie să găsească soluții pentru apărarea păcii.¹ Cultura, care ar trebui să unească oamenii prin diversitatea lor și să contribuie astfel la consolidarea păcii, este la fel, în multe cazuri, cea ce îi divizează. Nu este o surpriză în aceste condiții că războiul se axează pe distrugerea monumentelor, localurilor de cult, ale operelor de artă care se enumeră printre cele mai prețioase creații al spiritului uman.

Este adevărat că unele distrugeri sunt accidentale, dar în alte cazuri beligeranții au justificat distrugerea bunurilor culturale, invocând necesități militare. Anume așa au explicat SUA bombardarea în 1944 a celebrei mănăstiri Mont Cassin pe care se instalase dispozitivul defensiv german care bloca accesul aliaților spre Roma. Această celebră mănăstire fondată în anul 529 de Sfântul Benoit de Nursie situat pe o rocă montană ce domina cursurile râurilor Liri și Rapado, se afla în inima dispozitivului defensiv german ce permitea blocarea înaintării forțelor aliate în direcția Romei. Începând cu 18.01.1944 aliații dau mai multe bătălii pentru a forța pasajul, dar s-au ciocnit cu o rezistență puternică din partea germanilor. Convinși că germanii s-au baricadat în mănăstire, aliații au decis să o supună unui bombardament dur, aviația lor transformând mănăstirea în ruine la 18.02.1944. Însă, germanii ocupaseră ruinele și le transformase într-un centru de rezistență. De fapt doar la 18.05.1944 aliații au reușit să forțeze pasajul. Or, bunurile fusese evacuate înaintea bombardamentelor. Ce ține de prestigioasele colecții de cărți și de manuscrise, acestea au fost evacuate până la declanșarea operațiunilor militare, astfel au fost păstrate. După război, mănăstirea a fost reconstruită cu ajutorul SUA.

1 Constitution of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (1945). In: Manual of the General Conference (2002 edition including texts and amendments adopted by the General Conference at its 31st session (Paris, 2001). UNESCO. Paris, 2002, p. 7 [online] <https://constitutii.files.wordpress.com/2017/10/125590e.pdf> (accesat la 18.02.2023).

Totuși, foarte des, aceste distrugeri rămân în voia sorții. Începând cu distrugerea monumentelor, al localurilor de cult sau ale operelor de artă cu care este identificat inamicul, inclusiv istoria, credința și cultura sa, pe care se încearcă a le anihila, astfel ștergând orice urmă a prezenței sale, iar uneori chiar și existența unei memorii în acest sens.

Delenda est Cartago repeta Caton seniorul. Și acest oraș mândru a fost distrus, nici un monument, nici un templu, nici un mormânt nu au fost păstrate. Mai mult, conform tradiției, a fost presărată sare pe ruine pentru ca nici iarba să nu poată crește pe ruinele Cartagenei. Astăzi încă, mai căutăm flacăra de cândva prin ruinele acestui oraș antic, care domina asupra unei jumătăți ai Mediteranei, fiind rivala de moarte a Romei, nu putem să nu fim frapați de modestia lor care atestă barbarismul distrugerilor.

În egală măsură putem duce exemplul Varșoviei la finele celui de-al Doilea Război Mondial, când nu au fost protejate nici o biserică, nici un monument, nici o clădire în urma bombardărilor germane. Or, putem aduce mai multe exemple recente. Așa, păstrăm memoria distrugerii numeroaselor biserici, moschei, mănăstiri, cimitire în timpul conflictelor din Balcani sau din Caucaz din ultimul deceniu al secolului XX și începutul secolului XXI. A rămas în memorie distrugerea statuilor lui Buddha în Bamiyan, Afganistan în primăvara anului 2001. Așa, sub pretextul de a șterge orice idolatrie, mullah Muhammad Omar, liderul spiritual al regimului teocratic al talibanilor, aflat la putere din septembrie 1996, publicase pe 26 februarie 2001 un decret prin care ordona distrugerea tuturor statuilor pre islamice, inclusiv cele două statuie colosale ale lui Buddha cioplite într-o stâncă de calcar lângă Bamiyan, chiar și în pofida unor proteste puternice, cele două statuie au fost distruse la 8 martie 2001.

Evident că nu putem să nu menționăm atrocitățile comise în Irak și Siria, în special distrugerea orașelor Aleppo și Palmira în contextul conflictelor armate, în contextul cărora au fost distruse și au dispărut zeci și sute de bunuri culturale milenare ce constituie parte componentă a civilizației mondiale. Cert este că în fiecare din aceste cazuri este vizată în egală măsură conștiința colectivă a popoarelor. În realitate, distrugerea deliberată ale monumentelor, localurilor de cult, operelor de artă este o manifestare de trecere la un război total. Or, deseori astfel de fapte sunt considerate ca crime de genocid. Așa, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial germanii ordonau distrugerea sistematică a sinagogelor, a școlilor și centrelor culturale evreiești, ale cimitirelor și a altor monumente ce atestau prezența iudaismului pe teritoriile Germaniei și cele aflate sub ocupație nazistă. Operele autorilor și artiștilor de origine evreiască au fost scoase din biblioteci și muzee pentru a fi distruse. Doar în Praga sinagogile, cimitirele evreiești și casa primăriei Josephov au fost cruțate, naștiții imaginându-și cu mult cinism să păstreze acest patrimoniu pentru a face un „muzeu al rasei evreiești dispărute“, care va atesta prin contrastul caracterului sistematic al eforturilor de exterminare și eradicare al iudaismului ce conduce de la un sfârșit la altul al Europei.

Însă, Istoria ne demonstrează la fel că numeroase măsuri au fost luate, începând cu epocile antice, pentru a salva localurile de cult și operele de artă. Așa, în Grecia antică, marile altare panelenice, cum sunt Olimp, Delos, Delphi și Dodona, erau re-

cunoscute sacre și inviolabile: era interzis de a comite acte de violențe, iar inamicii învinși puteau să-și găsească acolo refugiu.² Este în principiu, originea dreptului de azil european. În Europa medievală codurile de cavaleri protejau bisericile și mănăstirile.³

La fel și Islamul conține numeroase prescripții ce protejează localurile de cult creștine și iudaice, precum și mănăstirile. Putem face referință la primul calif Abou Bakr Essedik (632-634 Î. H.), primul companion și socru al Profetului Mahomed, care declara soldaților săi în timpul cuceririi Siriei și Irakului “ pe măsura ce veți avansa, veți întâlni religioși care trăiesc în mănăstiri și care îl servesc pe Dumnezeu la retragerea lor. Lăsații singuri, nu-i ucideți și nu le distrugeți mănăstirile”.⁴

Vechiul drept al conflictelor armate hindus fondat pe principiul umanității respecta distincția dintre obiectivele militare, unicele ce puteau fi atacate și obiectivele civile, față de care era interzis aplicarea forței.⁵ Războiul viza doar combatanții. Orașele și cetățile trebuiau fi protejate, chiar dacă armata inamică trecuse prin ele. Deși termenul „bunuri culturale” nu era cunoscut în dreptul tradițional hindus, principiul protecției acestor bunuri exista, iar conform cutumei și textelor sacre era interzis atacarea sau distrugerea templurilor și a localurilor de cult care fac parte din categoria bunurilor culturale. Astfel, culegerea de legende și prescrieri religioase numite Agni Pourana prescria că templurile și alte localuri de cult trebuiau protejate în timp de război. Adesea decorat cu o abundență de statui, templurile antice sunt la fel opere de artă, iar multe dintre acestea constituie astăzi monumente istorice.⁶

În Japonia, nobilii feudali se conduceau de o cutumă începând cu secolul XVI, prin care proclamau instituțiile numite „sei-satu”, prin care se interzicea forțelor sale să atace templuri sau altare în schimbul unei donații din partea acestor fundații religioase. Anterior, nu erau rare cazurile când aceste altare sau templuri erau atacate, fie în scopuri de jaf, fie pentru a plasa forțele armate, fie pentru transformarea construcțiilor în fortărețe, chiar dacă populația era conștientă de respectul cuvenit zeilor și lui Buddha și respecta altarele și templurile fără ca acest respect să fi fost în mod necesar perceput ca o expresie a unei „reguli de drept”.⁷

2 Pierre Ducrey. *Le traitement des prisonniers de guerre dans la Grèce antique, des origines à la conquête romaine*. Paris : Editions E. de Boccard. 1968. 359 p. [on-line] https://www.persee.fr/doc/antiq_0770-2817_1969_num_38_1_1551_t1_0313_0000_2 (accesat la 18.02.2023).

3 Henry Coursier. *Etude sur la formation du droit humanitaire* [on-line] <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S1026881200156843a.pdf> (accesat la 18.02.2023).

4 François Bugnion. *La genèse de la protection juridique des biens culturels en cas de conflit armé*. In : IRRC. June, 2004. Vol. 86. Nr. 854, pp. 313-324 [on-line] https://www.icrc.org/fr/doc/assets/files/other/irrc_854_bugnion_biens.pdf (accesat la 18.02.2023).

5 Idem.

6 *The self-framing of Agni Purana : a guide to civilization* [on-line] <https://www.indica.today/research/agni-purana-guide-to-civilization/#:~:text=Agni%2DPurana%20is%20slightly%20different,the%20para%20and%20the%20apara.> (accesat la 18.02.2023).

7 Matthias Hayek. *Les moines et la guerre dans le Japon médiéval*. In : *Guerre et Religion* (2016), pp. 273-286 [on-line] <https://www.cairn.info/guerre-et-religion--9782705691585-page-273.htm> (accesat la 18.02.2023).

Am putea aduce mai multe exemple prin referirea la alte civilizații de când limitarea violenței, parte componentă a acestei forme organizate de violență pe care o numim război, este însăși esența civilizației.

Cu toate acestea, aceste reguli vechi, în general de o inspirație religioasă, erau respectate de popoarele care împărtășeau aceeași cultură și care onorau aceiași zei. În caz de război între popoare ce aparțineau la culturi diferite, aceste reguli erau în mod frecvent necunoscute cunoaștem distrugerile comise de cruciați și de războaiele religioase.

În realitate, doar într-o epocă relativ recentă au apărut preocupările privind introducerea în dreptul pozitiv reguli ce ar proteja bunurile culturale în timp de război.

În primul rând, este vorba despre principiul fundamental privind distincția între obiectivele civile și bunurile civile. Or, anume Jean-Jaques Rousseau a fost primul care a abordat expres principiul acestei distincții:

„Războiul nu este o relație de la un om la alt om, ci o relație de la stat la un alt stat, în care particularii nu sunt inamici decât accidental, nici ca oameni, nici ca cetățeni, dar ca soldați, mici ca membri ai patriei, ci ca apărători“ (*traducerea noastră*).⁸

Principiul distincției între obiectivele militare și bunurile civile stau la baza ansamblului de legi și cutume de război, în special regulile privind desfășurarea ostilităților.

Prin urmare, Convențiile de la Haga din 1864 și 1907 au interzis „distrugerea sau confiscarea proprietății inamice, cu excepția cazurilor în care aceste distrugeri sau aceste confiscări ar fi în mod imperios comandate de necesitățile de război“.⁹ „Este interzis atacarea sau bombardarea prin orice mijloace, a orașelor, satelor, localități sau clădiri ce nu sunt apărate“.¹⁰ „Este interzis jefuirea unui oraș sau unei localități, inclusiv cele supuse asaltului“.¹¹

Dezvoltarea aviației de bombardare pe parcursul Primului Război Mondial a dus la organizarea Conferinței asupra limitării armamentelor, reunite la Washington în 1922, a mandat o comisie de juriști de a elabora un proiect de reguli ce ar reglementa războiul aerian. Reunită la Haga între 11 decembrie și 19 februarie 1923, Conferința a elaborat un proiect de reguli privind războiul aerian ce reglementează bombardamentele aeriene și a definit obiectivele militare, car ar fi unicele ținte de atac din spațiul aerian. Acest proiect nu a fost cu regret nici odată ratificat, fiind foarte bine cunoscute ravagiile provocate de bombardările în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, precum și în cadrul conflictelor ulterioare, inclusiv în cele recente — în Siria și Ucraina. Este prin urmare esențial să constatăm că odată cu adoptarea la 8 iunie

8 Jean-Jacques Rousseau. Du contrat social, ou principes du droit politique, livre 1, chapitre IV [on-line] <https://www.rousseauonline.ch/Text/du-contrat-social-ou-principes-du-droit-politique.php> (accesat la 18.02.2023).

9 Articolul 23 (g) al Regulamentului de la Haga privind legile și cutumele de război terestru, anexat la Convenția IV de la Haga privind legile și cutumele războiului terestru din 18.10.1907.

10 Idem, art. 25.

11 Idem, art. 28.

1977 a Protocoloalelor Adiționale la Convențiile de la Geneva din 12 august 1949, regulile ce reglementează desfășurarea ostilităților și protecția persoanelor și ale bunurilor civile împotriva efectelor ostilităților au fost reafirmate și dezvoltate. Așa, aceste reguli sunt fixate în articolele 35-67 ale Protocolului Adițional I privind protecția victimelor în timp de conflict internațional și articolele 13-17 ale Protocolului Adițional II privind protecția victimelor în timp de conflict non-internațional. În general, este admis faptul că majoritatea dispozițiilor Protocolului I care reflectă desfășurarea ostilităților sunt expresia unor reguli cutumiare care în acest sens, se aplică tuturor beligeranților, indiferent dacă sunt legați de acest Protocol. În egală măsură, este admis că aceste reguli se aplică tuturor conflictelor armate, inclusiv internaționale și non-internaționale.¹² În calitate de bunuri civile, bunurile culturale sunt în mod evident protejate de ansamblul acestor dispoziții. Este interzis de a le folosi în scopuri militare, la fel cum este interzis de a le ataca intenționat. Or, în acest sens este necesar de a fi luate toate precauțiile în cadrul atacului sau apărării pentru a evita a le supune pericolului. Este interzis în cele din urmă de a le supune jafului.

Cu toate acestea, această protecție generală aplicabilă ansamblului de bunuri civile, nu sunt de fiecare dată suficientă pentru asigurarea protecției bunurilor culturale, care fac parte din patrimoniul popoarelor și al umanității. Luând în considerație natura lor specială în lumina a ceea ce reprezintă ele pentru umanitate, a fost decis de a le conferi o protecție specială.

Deja în secolul XVIII, Emer de Vattel abordează principiul respectării altarelor, mormintelor și altor edificii culturale. El scrie astfel, în marele său *Tratat, Le Droit des Gens ou principes de la loi naturelle appliqués à la conduite et aux affaires des Nations et des Souverains*, publicat în 1758:

„Oricare ar fi subiectul pentru care se fac ravagii într-o țară trebuie să salvăm edificiile ce fac onoare umanității și care nu contribuie la aceea ca inamicul să fie mai puternic: templurile, mormintele, clădirile publice, toate operele respectate pentru frumusețea lor. Ce se câștigă prin distrugerea acestora? Este de a se declara inamic al genului uman pentru a-l lipsi de a se bucura de aceste monumente de artă, de aceste modele de gust (*traducerea noastră*).“¹³

La finele războaielor napoleoniene, aliații au cerut restituția nenumăratelor opere de artă jefuite de armatele lui Napoleon odată cu cucerirea mai multor țări, afirmând principiul imunității operelor de artă contra preluărilor și jafurilor.¹⁴

12 Jean-Marie Henckaerts and Louise Doswald-Beck. *Customary International Humanitarian Law*. Volume I. Rules. ICRC: Cambridge University Press. 2005 [on-line] <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/customary-international-humanitarian-law-i-icrc-eng.pdf> (accesat la 18.02.2023).

13 Emer de Vattel. *The Law of Nations*. Book III. Of War [on-line] https://www.google.md/books/edition/The_law_of_nations/uNR2jfUu-OAC?hl=en&gbpv=1&pg=PA3&printsec=frontcover (accesat la 18.02.2023).

14 Guillaume Tshitende Wa Mpinda. *Les piliers social et culturel du développement durable en droit*. Droit. Université de Limoges, 2017 [on-line] <https://theses.hal.science/tel-02935801v1/document> (accesat la 18.02.2023).

Articolul 17 al Declarației de la Bruxelles din 27.08.1874 prevedea că în caz de bombardare al unui oraș, bastion sau sat apărat, toate măsurile necesare vor trebui luate pentru a salva, pe cât este de posibil, edificiile consacrate cultelor, artelor și științelor.¹⁵ În egală măsură, Convenția IV de la Haga privind legile și cutumele de război terestru din 18.10.1907 va introduce principiul imunității bunurilor culturale, inclusiv în caz de asedii și bombardamente:

„În caz de asedii și bombardamente, toate măsurile necesare vor trebui luate pentru a salva, pe cât este de posibil, edificiile consacrate cultelor, artelor, științei și carității, monumentele istorice, spitalele și localurile unde sunt plasați bolnavii și răniții, cu condiția că ei nu vor fi folosiți în același timp într-u scop militar“.¹⁶

În teritoriile ocupate Convenția interzice, printre altele, asediul, distrugerea și degradarea intenționată ale clădirilor destinate cultelor, carității, instruirii, artelor și științei, chiar dacă acestea aparțin statului.¹⁷

Aceste dispoziții, cu regret, nu au împiedicat numeroasele distrugeri ale bunurilor culturale în timpul Primului Război Mondial și la o scară mult mai largă, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Pentru a preveni în viitor distrugeri asemănătoare, state au considerat necesar să adopte o convenție specială pentru protecția bunurilor culturale. Aceasta este originea Convenției de la Haga privind protecția bunurilor culturale în timp de conflict armat din 14.05.1954 (*va urma*).

Lucrarea a fost prezentată la 24.03.2023

15 *Projet d'une Déclaration internationale concernant les lois et coutumes de la guerre*. Bruxelles, 27 août 1874 [on-line] <https://ihl-databases.icrc.org/fr/ihl-treaties/brussels-decl-1874/article-7?activeTab=undefined> (accesat la 18.02.2023).

16 Art. 27 al Regulamentului de la Haga.

17 *Idem*, articolul 56.